Principesa MARTHA BIBESCU

DOUĂ PORTRETE

FERDINAND AL ROMÂNIEI

ANATOLE FRANCE

cu un portret inedit de Jean Al. Steriadi

EDITURA «CULTURA NAȚIONALĂ»
1930

Această carte s'a tipărit în două formate şi anume:

o sută de exemplare, format mare, sub copertă specială, trase pe hârtie velină vărgată fabricată pentru Editura «Cultura Naţională», din care douăzeci şi şase de exemplare nepuse în comerţ, numerotate dela A la Z, şi şaptezeci şi patru de exemplare subscrise, numerotate dela 1 la 74. Aceste exemplare cuprind o litografie originală de J. Al. Steriadi; toate exemplarele poartă semnătura artistului;

trei mii o sută de exemplare format mic, cu un portret al autoarei, de J. Al. Steriadi.

54

Steriadi
930

Principesa MARTHA BIBESCU

DOUĂ PORTRETE

FERDINAND AL ROMÂNIEI
ANATOLE FRANCE

cu un portret inedit de Jean Al. Steriadi

BUCUREŞTI
EDITURA «CULTURA NAŢIONALĂ»
2, Pasajul Macca, 2
1930

O JERTFĂ REGALĂ
FERDINAND AL ROMÂNIEI

E greu, în cursul vieței, când nu ești anume pregătit pentru aceasta, să-ți dai seama că ai avut de-aface cu un sfânt, mai ales când acest sfânt a trăit sub aparențele cele mai înșelătoare, având drept ocupație aceea de a fi rege și drept principal merit, umilința. Acel a cărui viață am de gând s'o povestesc aici pe scurt, erà de o simplicitate atât de mare, atât de firească, încât m'ar fi invinuit de sigur cu mirare și cu o sinceră întristare de ceeace voiu scrie despre dânsul. El a trăit nu numai necunoscut de ceilalți, dar și neștiut de el însuși, ceeace alcătuește trăsătura statornică a perfecțiunei. La un om pe care funcția sa îl lăsà pradă lingușirilor celor mai grosolane și indulgențelor celor mai delicate și mai bine potrivite pentru a conrupe un suflet, această virtute a modestiei pe care anii nu au doborît-o,

alcătuește ea singură o minune. Inainte de a merge mai departe cu lămurirea a ceeace îndrăznesc să numesc sfințenia sa, voiu spune mai întâiu cine erà, de unde veneà, și cum m'am aflat în calea sa, spre mirarea şi înălțarea întregei mele vieți:

« *Ferdinand-Victor-Albert-Meinrad*, născut la Sigmaringen (Germania), la 24 August 1865, fiul Principelui Leopold de Hohenzollern şi al Antoniei, Infantă de Portugalia. Principe moștenitor al României »[1]. De ce, al României?... E lungă calea dela domeniul seniorial din Sigmaringen la plaiurile Dunărei de jos; lebedele sălbatice, în vremea plecării lor, sboară câteva zile, ca să pogoare dela înălțimile de unde izvorăsc apele. Cum aşi puteà să știu ce a făcut pe părinții săi să-l lase să plece spre această destinație necunoscută: o coroană străină? Candida-

[1]) *Almanach de Gotha.*

tura tatălui, principele Leopold, la tronul Spaniei, nu fusese norocoasă; Braganța, familia mamei sale, tocmai pierduse împărăția Braziliei. Ce soartă îl mâna? Ce ași puteà să spun? Când Principele Ferdinand, trecut de douăzeci de ani, luă calea lebedelor, eu nu eram încă născută.

Aveam patru ani și patima florilor, a zânelor și greerilor, când fu rostit întâia oară înaintea mea numele său. Vorbesc cu florile, și zânele mă ascultă, ascult țârâitul greerilor și aud cu mirare aceste silabe tainice: «Ferdinand», răsunând într'o poiană verde, umedă, fermecată. Poiana se întinde pe povârnișul Carpaților, între două păduri locuite de veverițe, un loc minunat între toate, unde veneam să culeg flori. Poiana există și astăzi; tăblița pe care consiliul comunal din Sinaia a pus-o, într'o zi de inspirație fericită, n'a fost schimbată: acest loc se numește și astăzi «Poiana Principelui Ferdinand».

In această împărăție singuratecă, unde vorbeam cu florile mai înalte decât mine, unde auzeam corbii croncănind și credeam că-mi aduceau numai vești bune, mergeam întru întâmpinarea lui Făt-Frumos, printre sborul lăcustelor și fluturilor. Ași fi putut să-l văd trecând prin poiana care făceà parte oarecum din parcul regal din Sinaia, fără ziduri, fără paznici, deschisă publicului, în apropiere de acel castel unde Ferdinand trăià atunci, între unchiul său, Regele Carol, și mătușa sa, Carmen-Sylva. Inchipuirea mea de copil nu mă înșelase. Pe vremea aceea, Principele Ferdinand erà încă un tânăr foarte frumos. Câțiva ani mai târziu, nimic nu trebuià să mai rămâie din această desăvârșită frumusețe a feței sale, căci îi erà dat să îndure acest neajuns obișnuit: în urma unei boli grele, să-și piardă, din pricini necunoscute, frumusețea, chiar înainte de a-și fi pierdut tinerețele. Dacă ar fi trecut prin poiană pe când stam de vorbă cu florile,

ce ași fi văzut ? Un locotenent de vânători, în haină de vară; el ar fi văzut o fetiță mică pe care dădaca sa o ținea de mână, ca să nu se înece în marea de romanițe. Poiana ce-i purtà numele și-ar fi pierdut înțelesul tainic, și nu l-ași fi regăsit mai târziu în altă poiană din Alpi, aproape de mănăstirea din Einsiedeln, în Elveția, loc de pelerinaj unde strămoșul său, Sfântul Meinrad, creștină pe munteni, îmblânzì fiarele din pădure și trăì într'o colibă, având drept apărători doi corbi și drept prieten o veveriță.

* * *

Intr'o parafă care alcătuește un fel de peisaj japonez în jurul iscăliturei sale, silabisesc: *Fer-di-nand*, *Prin-ci-pe al Ro-mâni-ei*. Știu să citesc, și fotografia e semnată. Fac cunoștință cu scrisul ciudat pe care-l voiu revedeà adesea, și cu frumosul chip pe care nu-l voiu revedeà niciodată. In anul

acela, emigrasem în Franța; tatăl meu fusese numit de curând ministru la Paris, și în salonul unde sunt trimeasă disdedimineață să-mi învăț fabulele, departe de sala de studii unde sora mea își îngână lecția de pian, se găsesc față 'n față, pe cămin, fotografiile Suveranilor pe cari tatăl meu îi reprezintă: Regele Carol cu barba-i căruntă, Regina Elisabeta cu părul scurt. Ceva mai jos, pe o măsuță, este așezat portretul moștenitorului lor. De dimineață, când intram în salon ca să învăț: «*Les animaux malades de la peste*», surprindeam de multe ori pe Suzana, slujnicuța bască, cu pămătuful încremenit în mână, stând în extaz în fața portretului tânărului necunoscut. Dela ea aflu că-i frumos și că există oameni cari se logodesc încrezându-se într'o fotografie.

«Așà de tânăr, și are dejà epoleți!» oftează ea, ușor impresionată de tot ce e milităresc, cum sunt sufletele simple. Și adaugă: «cu așà chip frumos, de ar vrea să mă ia, n'ași

zice nu, d-șoară!» Il numeà «idealul» său, cuvânt neînțeles, și care-mi plăceà. Intr'o zi, mama aduse în acest salon o a patra fotografie și o așeză în fața chipului Principelui Ferdinand. Erà portretul unei tinere fete cu părul blond, pe care aveà s'o ia în căsătorie: Principesa Maria. De atunci Suzana șterse cu nepăsare praful de pe aceste fotografii și nu se mai oprì în fața nici uneia.

Anul în care ne-am întors la București, tatăl meu fiind numit ministru de Externe, erà tocmai acela în care Principele Ferdinand se îmbolnăvì de febra tifoidă din care se credeà că nu va mai scăpà cu viață: boala care trebuià să facă din el alt om. Imi amintesc că am auzit sunând clopotele dela toate bisericile orașului, timp de trei zile; rugăciuni obștești fusese orânduite pentru moștenitorul în primejdie de moarte. Din ceas în ceas se așteptà cu teamă sfârșitul fatal. La masă, tata primeà telegrame; buletinele medicale erau cetite cu glas tare.

Se pomenì de regență. Erà vorba să fie adus din Germania fratele mai tânăr al Principelui Ferdinand, Principele Carol-Anton: fiul, pe atunci unic, al moștenitorului, micul Carol, nu erà decât de cinci ani, și regele care domneà erà înaintat în vârstă. Tatăl meu, tot atât de îngrijat ca și atunci când unul din noi erà bolnav, nu încetà să spuie că o dinastie străină este o plantă delicată, o frază al cărei înțeles nu l-am pătruns decât mai târziu, și care a contribuit la concepția ce mi-am făcut-o despre acest «desrădăcinat», despre acest «transplantat», tot atât de plăpând ca și anumite plante ale acestei flore alpestre pe care el m'a învățat s'o cunosc. Mai bine de o lună, viața noastră fu în legătură cu a sa, și ne rugam pentru el seara și dimineața. Principele Ferdinand se însănătoșì, și noi mulțumirăm lui Dumnezeu, cu evlavie și recunoștință, fiindcă rugăciunile noastre îl izbăvise.

Intremarea fu înceată și întreruptă de întoarceri ale răului; când venì vara, el fu transportat dela București la Sinaia. Acolo îl zării întâia oară trecând în trăsură chiar pe drumul de lângă poiana fermecată, atât de palid, de desfigurat și de bătrân, cu chipiul îndesat până la urechi pe o ceafă cu totul cheală, purtând o barbă cum nu purtase niciodată, însfârșit într'o astfel de stare încât mă cuprinse desnădejdea. Nici Suzana nu și-ar fi recunoscut idealul. Principele Ferdinand trăià, dar tânărul de pe fotografia cea frumoasă părăsise de-apururi această lume. Incercam să mă conving că-l voiu mai revedeà când se va însănătoșì cu totul, și începui să cred că dacă s'ar rade, dacă i-ar dispăreà uricioasa-i barbă, i-ași regăsì frumusețea pierdută.

In toamna aceea, am răcit și m'am îmbolnăvit la Sinaia. Doctorul care mă îngrijeà erà și doctorul Curții; îi ceream vești dela castel și într'o zi îmi luai îndrăzneala

să-i spui că noi copii aveam de gând să trimetem o jalbă Principelui Ferdinand, ca să-l rugăm să-şi radă barba. Cuvintele mele fură repetate, se vede, căci a doua zi primii dela doctorul Romalo următoarea lămurire: Principele Ferdinand îmi trimeteà vorbă că-şi lasă barba numai ca să semene cu vechii noştri Voevozi, zugrăviţi pe pereţii bisericilor. Acest răspuns, care măguleà dragostea mea de ţară, mă mulţumì, şi renunţai pentru totdeauna la idealul Suzanei.

Atunci când văzusem pe omul de curând sculat după boală, trecând în trăsură, victima mi se arătase pentru prima oară sub adevărata-i înfăţişare. Nici nu bănuiam atunci ceeace a trebuit să învăţ cu vremea; eram prea tânără. Nu ştiam că pentru a săvârşì o faptă mare pe lumea aceasta, experienţa probează că trebuie neapărat, în mod stupid, o jertfă omenească. Atâta vreme cât jertfa nu s'a adus, cât mielul se împotriveşte, soarta nu se împlineşte. Când

înțelesei că Ferdinand al României trebuià să fie această jertfă totală, simții, instinctiv, că țara mea va izbândì în războiu, va înfăptuì unitatea națională, va devenì un trup care să se poată slujì din nou de membrele sale. Dar ca să ajung să înțeleg condiția acestei împliniri, acest martir prelungit, jertfa aceasta chinuitoare și adesea lipsită de măreție, mi-au trebuit mulți ani. N'am descoperit ușor ceeace nimeni până acum n'a ghicit, și am șovăit adeseori în fața unor impresii de o clipă, ca apoi, ajunsă în fața unei siguranțe nebunești, să mă înspăimânt de urmările ei. Din milă pentru dânsul, n'am vrut să cred că va trebuì să soarbă acest pahar, și apoi încă unul, pentru ca ursita să se împlinească.

Incerc astăzi să-mi adun amintirile și să-mi dau seama cum, prin impresiile mele copilărești, unele mai ușoare, altele mai grave, prin convorbirile prietenești și apoi prin mărturisirile învăluite în cea mai aleasă

sfială sufletească, am ajuns încet, fără îndemânare, prin mii de ocoluri și de întorsături, la această încheiere de neînlăturat, că el erà omul menit acestei soarte. Căutând puncte de sprijin în trecut, regăsesc unele împrejurări întâmplătoare cari au adus o simplă bănuială, anumite fapte cari au întărit-o și m'au făcut încetul cu încetul să admit ceeace mi se păreà neadmisibil, să-mi mărturisesc mie însumi starea supraomenească în care a trăit el.

In anul în care l-am văzut trecând în trăsură, palid, înfiorător și asemeni unui bătrân, eram de unsprezece ani. Eram de doisprezece ani când m'am apropiat de el cu adevărat, când am trăit lângă el timp de mai multe săptămâni, în intimitatea pe care o aduce o călătorie cu vaporul, vacanțele, excursiile și jocurile în aer liber. Mama, surorile mele și cu mine venisem să petrecem vacanțele Paștilor la Constanța. Principele Ferdinand și Principesa Maria erau

găzduiți pe bordul yachtului regal. Regelui Ferdinand îi plăceà să-mi amintească vârsta pe care o aveam atunci și l-am auzit adeseori spunând-o persoanelor pe care le-ar fi mirat purtarea-i părintească față de mine. Sunt sigură că drăgălășenia ce mi-a arătat-o încă de pe atunci nu se adresà atât persoanei, cât vârstei mele. Ceeace îi erà drag în mine, erà copilăria. Pentru omul acesta de o timiditate extraordinară, fără leac, prezența unui copil erà o binefacere. Eram cu siguranță singura ființă omenească de pe bord de care nu se temeà, singura care-i inspirà oarecare încredere. De unde-i veneà această spaimă de oameni, adevărată calamitate în situația sa? Cine nu l-a cunoscut, nu și-ar puteà închipuì până la ce punct timiditatea poate fi o nenorocire, când timidul este chemat prin poziția lui socială să facă zilnic gesturi de autoritate, de prioritate, cari sunt cerute poruncitor de rangul său. Sunt sigură că nu exagerez spunând că pentru acest prieten

al umbrei și al tăcerei, pentru acest om care se ținea de bună voie la o parte, pentru acest delicat, faptul de a luà loc înaintea femeilor, de a trece înaintea bătrânilor, de a fi servit înaintea oaspeților săi, de a auzì adresându-i-se cuvântul cu termenii hiperbolici: *Monseigneur*, *Alteța Voastră Regală*, și mai târziu *Maiestatea Voastră*, alcătuiau de sigur tot atâtea mici, dar arzătoare chinuri. De aceea nici nu intrà altfel într'un salon decât pieziș, ca și cum umărul stâng ar fi cerut iertare pentru ceeace dreptul erà silit să facă, de aceea roșeà când spuneà bună ziua, de aceea făceà impresia că-i erà rușine de câte ori își puneà pălăria înaintea celorlalți. Secretul acestei stânjeneli atât de evidente în care-l cufundà nevoia de a se purtà ca un rege, proveneà din conștiința sa și din buna-i creștere. Erà creștin până în adâncul sufletului, și creștinismul este o democrație; fusese crescut pentru a fi un gentilom, ceeace este tocmai contrariul unui

rege. In ierarhia pământească, un cap de Stat nu trebuie să aibă atenții pentru nimeni; pentru un președinte de republică, lucrul e trecător: el își va puteà reluà obiceiurile bune după patru sau șapte ani; dar pentru un rege, nebunia de a te purtà ca și cum ai fi altceva decât un om, știind totuși până la evidență că nu ești decât aceasta, nu încetează decât odată cu viața. Acì ating una din pricinele adânci ale nenorocirei sale. Natura nu-l făcuse ca să se bucure de înjosirea oamenilor; el nu erà mulțumit să exaspereze vanitatea femeilor și bărbaților oriunde se arătà, să se bucure de priveliștea pretențiilor lor în fierbere, a josniciilor, răutăților și egoismului lor, întărite de sute de ori numai prin prezența sa. Sufereà de urîțenia sentimentelor pe care le provocà fără voie. El nu erà făcut ca să devie mașina de umilit pe cei mari, care este un monarh. El nu erà născut să fie rege. Nimeni, la nașterea sa, nu știà că aceasta-i

va fi soarta. Când clopotele sunară, la Sigmaringen, în ziua de 24 August 1865, sunau pentru al doilea fiu al unei familii princiare. La naşterea sa, buna Principesă Antonia puteà să creadă că-l va ține întotdeauna lângă dânsa, în vechea Prinzenhaus, o blândă casă germană cu o înfățișare modestă, clădită la umbra provincială a turnurilor unui mare castel nelocuit.

Ferdinand de Hohenzollern nu-şi cunoscù şi nu-şi primì soarta decât pe la douăzeci de ani; toată formația lui morală erà terminată. Printr'o ciudată nenorocire, România, dela primul ei rege constituțional, păreà lipsită de beneficiul principiului eredității care adusese pe tron, după atâtea necazuri politice, această dinastie străină. Regina Elisabeta nu avusese decât un singur copil, o fiică, şi aceasta murise de mică. Numai în urma unui lung şir de speranțe înşelate, Suveranii României se hotărîse să facă apel la nepoții lor de frate. Cel mai

mare, Principele Wilhelm de Hohenzollern, refuzase. In locul său, primì moștenirea al doilea fiu, Ferdinand-Victor-Albert-Meinrad.

Și iată cum acest principe atât de bine instruit, menit pentru viața pașnică din singurătatea unui domeniu seniorial, iubitor de plimbări lungi, botanist, iubitor de autori latini și nedorind altceva pe lume decât să poată cetì în voie, neîntrerupt de nimeni, se pomenì de pe o zi pe alta în cea mai stranie dintre situații: aceea de a fi rege într'o țară străină. El, căruia i s'ar fi potrivit atât de bine aceste cuvinte ale Sfântului Ioan: «Va fi numit credincios și adevărat», el va trebuì să se prefacă, să mintă, să susție lucruri pe cari el însuși nu le crede, și aceste neadevăruri necesare îl vor urmărì în toate faptele vieții sale, până la moarte. El va trebuì să pretindă că nu e german, ci român; el, catolicul atât de convins, va trebuì să pretindă a fi protectorul unei biserici schismatice; va trebuì mai cu seamă să pretindă

că e mai mult decât un om, și aceasta, dintre toate prefăcătoriile, va fi pentru sufletul său cinstit cea mai dureroasă dintre toate. Când o tânără americană care-l pândeà în pădurea din Sinaia, sărì într'o râpă, gata să-și rupă gâtul, numai ca să aibă cinstea de a strânge mâna unui rege, îi scăpă acest strigăt: «dar nu sunt decât un om!» Această timiditate de neînvins, care îl face să umble pieziș, care-i dă fiori reci și fierbințeli, care-l face să clipească din ochi și să strâmbe din gură, care-i impune o mimică neînțeleasă, este manifestarea exterioară a strâmtoarei în care i se sbate sufletul. Această stânjeneală groaznică este mărită de sentimentele pe care le ghicește la toți aceia cari se apropie de el. Se știe neînțeles, ridicol în ochii lor, și în acelaș timp îi vede grăbindu-se, înghesuindu-se, aplecându-se ca să-l servească. Și-i e rușine pentru dânșii, mai mult decât pentru el. Dacă roșește atât de des, și până la urechi, cine ar ghicì că-i

e rușine pentru alții? El s'a născut cu sentimentul demnității umane, și aceasta e îndestulător ca să nenorocească pe un rege.

In primăvara aceea petrecută pe țărmul mării, când m'a ales tovarășă de plimbări, cu toată copilăria mea, eram ca celelalte, o ingrată, atrasă numai de aparențe! Cu toate că-mi plăceà să merg cu el la pescuit, cu toată blândețea, cu toată bunătatea sa, cu toate că orânduise, numai ca să-mi facă plăcere, o prinsoare de raci, a cărei amintire și azi mă face să zâmbesc, îl iubeam puțin, pentru simplul motiv că-mi erà mai dragă soția sa, Principesa Maria. Această ființă strălucitoare, de sigur cea mai frumoasă principesă, și poate cea mai frumoasă femeie din Europa pe timpul acela, erà făcută parcă anume ca să eclipseze. Imi dau seama, cu trecerea anilor, că și ea a ajutat la împlinirea soartei, prin contrastul dintre orbitoarea-i vecinătate și umbra pe care acest om o căutà pentru jertfa sa. A fi soțul

reginei e un rol greu de jucat, chiar când ești regele. L-a deținut timp de treizeci și șase de ani, și a fost recunoscător până la sfârșit aceleia care-i lăsà lui toată umbra, pentrucă ea erà lumina. La Constanța, în timpul acelor vacanțe când vedeam zilnic pe Principele Ferdinand, îi câștigasem prietenia mulțumită calității de care am vorbit: nu eram decât o copilă. Când crescui în vârstă, el îmi arătă aceeași prietenie, pentrucă se obișnuise cu mine și pentrucă erà credincios, de o credință minuțioasă, credincios în totul și mai presus de toate, credincios ființelor, obiectelor, amintirilor, obiceiurilor, oricărui lucru ce fusese vreodată ales de el, iubit sau cel puțin îndurat de el, până într'atât încât suferea tirania unui servitor bătrân, mirosul rău al unui câine, lipsa de confort a unei camere vechi; și tocmai acestui credincios îi va fi cerută suprema necredință...

* * *

Să aleg acum printre amintirile mele, impresiile cari se îngrămădesc, înmulțite de ani. Voiu alege întâmplările și împrejurările care m'au izbit cel mai mult, care au contribuit mai cu putere la revelația târzie pe care am avut-o despre caracterul său, la convingerea finală la care am ajuns că el a fost această victimă conștientă căreia trebuie, la urma urmelor, să-i dau în mintea mea numele care înspăimântă: un martir.

Printre aceste întâmplări, sunt unele mari, tragice, și altele care vor păreà neînsemnate și chiar hazlii; toate au contribuit să formeze în mine această convingere, pe care o știu acum împărtășită de un popor întreg.

Mi-aduc aminte de o defilare a trupelor pe dinaintea Regelui Carol. Regimentele defilează în «ordinea admirabilă» prevăzută de regulamente; cavaleria vine cea din urmă; în fruntea ei, Principele Ferdinand, pe atunci inspector general al cavaleriei. Doamnele se agită în tribune: toată lumea așteaptă

să vadă trecând pe moștenitorul tronului. El apare. Și când a sosit momentul să pornească la galop, să-și întoarcă pe jumătate calul și să se prezinte cu sabia la umăr în fața regelui, acest călăreț mediocru își ia rău avântul și nu izbutește să facă această ispravă ușoară pe care toți generalii au făcut-o înaintea lui. Pe asfaltul acoperit cu nisip, calul se împiedică, se rostogolește la pământ și-l târăște și pe dânsul. Jandarmii pedeștri sar în ajutorul călărețului cu prefectul de poliție în frunte. Nepăsător, nemișcat în șea, fără să-și întoarcă măcar ochii, Regele Carol continuă să primească defilarea. Două, trei aplauze, mai grozave decât tăcerea, se aud când Principele se ridică neatins, dar nemaivăzut de palid și de abătut. Mulțimea nu-l iubește, nu-l admiră. De câte ori apare în public, displace sau prilejuește râsul. Se povestește că în cursul unei ceremonii, la catedrala catolică, o rază de soare nechemată străbătându-i

urechile mari, le roșì ca para focului... El are acest cusur neobișnuit la Români: urechi mari, deslipite de cap. Acest cusur nu apăreà pe frumoasa fotografie de care erà îndrăgostită Suzana: erà luată de profil. Lumea răutăcioasă se gândește la Regele Midas, care are urechi de măgar. Pentru popor, este un cusur ovreesc. Și marea-i stângăcie, mersul șovăitor, vor face să se spuie că-i place băutura. Din frumusețea atât de repede și de tot trecută, am spus că nu mai rămăsese nimic. Când l-am cunoscut, aveà fruntea joasă, brăzdată de sbârcituri premature; părul crescut după boală nu mai erà blond, ci de un castaniu spălăcit amestecat cu cenușiu; obrajii trași; ochii albaștri, obosiți, străluceau nemișcați printre pleoapele înroșite; barba nu erà frumoasă; mustățile îngălbenite de tutun, atârnau în jos; mersul, mișcările sale erau smucite; șoldurile prea mari, purtau un trunchiu prea scurt; aveà un trup scund și picioare lungi, ceeace-l

făceà să pară mic la stat când erà la masă, călare, în trăsură sau la teatru. Erà înalt, numai când stăteà în picioare, și meseria sa voià ca să fie văzut mai întotdeauna așezat pe scaun. Am spus că nu rămăsese nimic din frumusețea sa? Am fost nedreaptă; rămâneà ceva: aveà cele mai frumoase mâini de pe lume. Lungi, spirituale, prinse ca niște flori de tulpină, le vedeai alunecând aevea pe mânerul spadelor spaniole, pe catifeaua dalmaticelor. Dar mâinile acestea neprihănite erau făcute mai de grabă ca să ridice sfântul potir decât ca să poarte armele. Impreunate, ele îți aminteau săgețile unei catedrale gotice; strânse, primeau potirul; deschise, așteptau cuiele. Sfinte mâini ale Regelui Ferdinand, nu vă prefaceți în țărână fără a fi fost binecuvântate!

* * *

Il revăd în grădina sa, culegând trandafiri și căutând să nu facă rău trandafirului.

Aveà metodele sale și o pereche de foarfeci speciali, care menținea floarea tăiată într'un mic cleşte. Il revăd şi acum în timpul plimbărilor noastre prin munți, dându-mi lămuriri asupra florei alpestre. Ce dragi îi erau plantele sălbatice! Aceasta erà pentru dânsul mai mult decât un capriciu, mai mult decât o înclinare sau o manie trecătoare: erà o adevărată patimă, adânc cugetată. Cunoștințele sale botanice depășiau cunoștințele obișnuite ale unui profesor și se apropiau de erudiție. Dar el le ascundeà, cum ascundeà orice superioritate. De mult pricepuse deosebirea dintre dânsul și cei ce-l înconjurau, această distanță de nestrăbătut pe care educația o pune între oameni, și întristat de a fi măsurat întinderea avantajului său, îl ascundeà ca să nu jignească pe nimeni.

Toată grija oamenilor de a scoate în evidență ceeace știu, el o punea în a-și ascunde știința. Prefăcut, din umilință, el

simulà neinteligența. A trebuit ca, în timpul unei călătorii în Dobrogea, să întâlnească pe un botanist strângând plante, ca să-l auzim avântându-se într'o pasionantă enumerare de nume latine, care făceau pe ignoranții din suita sa să pufnească de râs. A trebuit ca pe când vizità săpăturile dela Histria, conduse de profesorul Pârvan, să se lase ademenit pe nesimțite și să descifreze sfârșitul unei inscripții grecești, ca să aflăm că știà grecește. A fost nevoie de o întâlnire întâmplătoare la Paris, și de o conversație intimă între Rege și Abatele Mugnier, ca să mărturisească că știà limba ebraică; s'ar fi ferit s'o spuie dacă am fi fost mai mulți de față. Și numai întâmplător am aflat într'o zi că cetià pe Tolstoi și Dostoiewsky în rusește. Câteodată, față de un străin care-i câștigase încrederea, se trădà singur.

«— Știi de ce mi-a vorbit Regele, în audiența mea de rămas bun?» îmi spuneà cu admirație d-l de Billy, ambasadorul Franței,

părăsind Bucureştii pentru Tokio: «despre meritele poeziei lirice japoneze, comparată cu poezia lirică chineză!»

Acest diplomat cărturar erà unul din puţinii străini cari descoperise valoarea Regelui. Atâtea calităţi rafinate ale spiritului, cultivate pentru lungi ore de răgaz, pentru vaste biblioteci de castel, nu-şi găseau întrebuinţarea în timpul şi locul unde a trăit. Şi el o ştià. Ştià că frumoasele-i cunoştinţe vor fi dispreţuite de cei din jurul său, şi, deoarece în ochii săi ele erau demne de respect şi de iubire, nu voià să le pună în primejdie de a fi văzute de profani. Obiceiul ce-l luase de a nu spune nimic din ceeace-l interesà cu adevărat, de a nu vorbì niciodată limba gândurilor sale, sfârşise prin a-i da un tic de exprimare. Aveà obiceiul să repete de câteva ori în şir cuvintele spuse de persoana ce-i fusese prezentată, accentuând fraza. Această deprindere erà atât de bizară, încât străinii erau preveniţi înainte de audienţă; căci ar

fi putut crede că e vorba de o păcăleală. Soția unui ministru al Angliei, americană prin naștere, care aveà obiceiul de a spune oamenilor adevărul în față, când îl auzì repetând de câteva ori o frază banală pe care dânsa o pregătise dinainte, îl întrerupse brusc și-i spuse:

— «*Now, Sir, let us have a serious talk. And don't repeat what I say*» (acum, Sire, să vorbim serios, și să nu repetați ce vă voiu spune)!

El roșise și se scuzase, spunând că în tinerețea sa trăise cu niște surzi și că de atunci luase acest obiceiu rău de a repetà cu glas tare cuvintele spuse de ei, ca să-i convingă că i-a auzit. Mă tem că explicația aceasta aveà numai aparența adevărului. El renunțase pur și simplu să-și încredințeze cuiva gândurile. Și deoarece trebuià să vorbească, descoperise că singurul mijloc de a nu nemulțumì pe oameni, erà de a repetà cuvintele lor.

In timpul sărbătorilor Crăciunului, trei sau patru ani după ce părinții Principelui Ferdinand primise pentru el succesiunea la tron, ieşind într'o seară dela Consiliu, Principele întâlnì în anticameră pe unchiul meu, pe atunci ministru de războiu, și pe primul-ministru, Lascar Catargiu. Le făcù semn că aveà să le spuie ceva, și-i atrase, cu mare băgare de seamă, în apartamentul său. Văzându-i înfățișarea misterioasă, miniștrii crezură că Principele Moștenitor are să le comunice cevà important. Dar când ajunseră în cabinetul său de lucru, mare le fu dezamăgirea: el le arătă, pe masă, un mic pom de Crăciun, acoperit cu jucării și zaharicale, strălucitor de lumină. Copăcelul, cu toată podoaba lui, fusese trimis din Sigmaringen de către buna principesă Antonia, și principele avusese ideia naivă să le arate această minune, care n'aveà preț decât pentru dânsul! Miniștrii, după câteva complimente ironice, se retraseră. Băiatul acesta mare li se păreà

într'adevăr grozav de copilăros! In seara aceea, el le arătase adâncul sufletului său și nu obținuse nici o umbră de simpatie. El învățase pe socoteala sa că amintirile din copilărie nu pot fi împărtășite de rase diferite. La cele mai multe popoare latine, pomul de Crăciun e necunoscut și înlocuit cu ieslea, iar în România cu steaua pe care copii o plimbă din casă în casă.

In ziua aceea, acest exilat — căci toți regii sunt în exil, chiar acei cari rămân pe tronul lor, — înțelese că va fi și un expatriat. Născut prinț german, el va rămâne german. Sub coroana aceasta străină, impusă de trufia și de răutatea oamenilor cari au nevoie, pentru a fi guvernați, să prefacă pe un om în rege, el va continuà să fie «credincios și adevărat», fiul tatălui și mamei care i-au dat viață, fiul comitatului german unde a văzut lumina zilei. Principe al României va fi Carol, fiul său, pentrucă el s'a născut într'o vale a Carpaților și pentrucă acolo și-au luat naștere

amintirile sale din copilărie. Ferdinand va fi rege al României fără să fi fost vreodată, altfel decât cu numele, copil al României. Am atins acì una din părțile ascunse ale dramei: această patrie, căreia îi va jertfì tot ceeace îi este mai drag, toată ființa sa, poate chiar și speranța mântuirii eterne a sufletului său, nu reprezintă patria pentru dânsul. Am văzut de multe ori pe Regele Ferdinand participând la sărbătorirea tradițională a Crăciunului, în mijlocul familiei sale, și întotdeauna ochii i se umpleau de lacrimi în momentul când ușile, date în lături, lăsau să se vadă bradul transfigurat. Aceasta erà pentru dânsul clipa cea mai duioasă a anului, aceea în care sărbătoreà în tăcere geniul țării sale natale, păstrând în suflet vechiul cântec al copilăriilor germanice: «*O Tannenbaum! O Tannenbaum! Wie grün sind deine Blätter!*»

Patria și copilăria sunt tot una; omul, până în clipa cea din urmă nu e legat decât

de amintirea primelor sale zile. De sigur că a fost nevoie, pentru ca soarta să se împlinească cu prețul sacrificiului celui mai crud, ca Regele care a luptat împotriva Germaniei să fie tocmai un rege născut în Germania, venit din Germania ca succesor colateral al unchiului său, nu primul rege care hotărîse să-și încerce norocul primind această coroană, și nici următorul, acel care, născut în România, se va puteà crede român. Ferdinand singur împlinià cu prisosință condițiile jertfei desăvârșite. Regele Carol venise în țară, chemat de oamenii politici, ca să puie capăt nesfârșitelor desbinări din jurul scaunului domnesc, pentru care se luptau mai multe familii, și Bismarck, după ce-l sfătuise să nu-și încerce norocul, îi spusese în cele din urmă: «Mergeți! Oricum, tot va fi o frumoasă amintire din tinerețe!» Și iată că aventura devenise o domnie înfloritoare de patruzeci de ani. Dar toată bucuria de a fi reușit o simțise unchiul, Intemeietorul,

cel chemat. Nepotul nu erà chemat. In monarhiile moderne, consimțământul unuia singur atrage pe al întregei familii. Victimă a unei vocații regale silite, Regele Ferdinand n'ar fi fost îndestul de sacrificat dacă ar fi iubit regalitatea. Dar cerințele soartei nu s'au mărginit acì: mai trebuià ca regele să fie credincios și evlavios, pentru ca în acest mod chinul său să se ridice până la cer. Din acest catolic convins, rațiunea de Stat va face de șase ori în șir un călcător de lege, căci va aveà șase copii. Soț al unei principese protestante, el a trebuit să jure în fața altarului că-și va crește copii în credința catolică, apostolică și romană. Și-a călcat jurământul pentru întâia oară la botezul primului său copil, Carol. Constituția noastră nu se atinse de religia sa, dar îi cerù să-i calce porunca. Roma, binevoitoare față de acest coborîtor al unei ramuri a familiei de Hohenzollern rămasă credincioasă Bisericii, în care sfințenia e de tradiție, își întârzie năpraznica

pedeapsă până la naşterea celui de al doilea copil, Principesa Elisabeta. Ferdinand nădăjduià că-şi va salvà fiica. O luptă grozavă se încinse în jurul leagănului domniţei; dar miniştrii nu se dădură bătuţi, şi de data aceasta Roma condamnă. Principele Ferdinand fu excomunicat şi lipsit de Sfânta Cuminecătură. Acei cari l-au văzut la această epocă îndepărtată a vieţii sale, acei cari au asistat la această luptă tragică, mi-au dat aceste amănunte. De-acum înainte el va purtà după fiecare naştere doliul credinţii sale. El ştie că a păcătuit şi că va atrage după sine, în locurile înfricoşătoare deschise gândurilor sale, sufletele nevinovate ale celor şase copii ai săi.

Sfinte Meinrad, *ora pro nobis!*

M'am dus la mănăstirea din Einsiedeln, într'o zi de vară, pe când treceam prin Alpi. Şi am cetit acolo, în ghidul pelerinilor: «Sfântul Meinrad erà un pustnic din familia de Hohenzollern. El întemeià mănăstirea din

Einsiedeln, Maica-Domnului-a-Pustnicilor, pe coasta muntelui Etzel şi clădì o capelă pentru o icoană făcătoare de minuni a Sfintei Fecioare, pe care i-o dăduse Sfânta Hildegarda, stareța din Zürich. Fu ucis de doi hoți, către anul 861. Doi corbi pe cari sfântul îi domesticise, urmăriră pe ucigaşi până la Zürich, unde aceştia fură închişi şi executați chiar pe locul ocupat azi de Hotelul Corbului».

Atunci când am început să-l cunosc pe Principele Ferdinand, el îndurase aceste patimi. Să-şi închipuie cinevà cu ce greutate apasă, pe un suflet ca al său, unsprezece veacuri de catolicism: el se prăbuşeşte sub povara de sub care nu se va mai ridicà niciodată. Mânia Romei se va îmblânzì cu anii, prin schimbările aduse de războiu în relațiile dintre România şi Vatican; dar pentru fiul care a păcătuit față de mamă, iertarea nu e întotdeauna o mângâiere îndestulătoare. In mijlocul unei familii numeroase, compusă dintr'o soție protestantă şi

copii ortodocşi, el va trăì neobişnuit de singur, despărţit de ceilalţi prin întreitele ziduri ale educaţiei, religiei şi naţionalităţii sale. El nu poate, nu trebuie să transmită această moştenire fiilor şi fiicelor sale. Căci legea ajunge la această grozăvie: acest părinte care-şi iubeşte cu duioşie copii a trebuit să se mărginească a le da viaţa şi nimic mai mult, nimic din ceeace constitue pentru dânsul, tot preţul vieţei. Aşà vrea Constituţia, care are pretenţia să facă Români pe aceşti Germani, prin minunea transubstanţiaţiunei, ca să scape România de nenorocirea sub care s'a prăbuşit Polonia: rivalităţile dintre familiile domnitoare. Pentru răscumpărarea păcatelor noastre, acest străin va devenì jertfa ispăşitoare de care acest neam are nevoie pentru mântuirea sa. De acum încolo el trăeşte ca un singuratec şi parcă se pregăteşte ca să-şi îndure soarta.

Niciodată n'am intrat în camera de lucru în care stă printre cărţile şi câinii săi negri,

fără să nu mă gândesc la coliba pustnicului de pe coasta muntelui Etzel. O acuarelă mare domină masa de lucru. Ea înfățișează o poiană înflorită: *Poiana*! E făcută de mâna mamei sale, Principesa Antonia, al cărei talent întrece cu mult obișnuitele încercări picturale ale cucoanelor. Dela dânsa a moștenit el dragostea pentru florile sălbatece. Ea a pictat pentru dânsul tot ceeace îi este mai drag pe lume: o poiană înflorită. In fața poienei minunate am petrecut multe ceasuri din tinerețea mea, răsfoind cărți în tovărășia Principelui Ferdinand. Aceasta e pentru dânsul cea mai mare plăcere și e bucuros s'o împărtășească cu alții. Am răsfoit împreună toate lucrările frumoase din biblioteca sa: cărți de arhitectură, de călătorii și mai ales de botanică; el întoarce filele încet și dă lămuriri amănunțite; îi place să învețe pe alții; mie, mi-e drag să-l ascult. Când spun câte ceva, reià cuvintele mele, le repetă de câteva ori, după obiceiul său. Ceasul trece.

Erà singur în fața lămpei înaintea venirii mele, și va fi singur după plecarea mea. Tot ceeace îl înconjoară, totul în ținuta și în privirea sa exprimă singurătatea. Oare cum face ca să fie atât de singur pe lume? La vârsta de patrusprezece ani căutam să-i înțeleg singurătatea. Scriam în jurnalul meu: «De ce e atât de singur? Oare pentrucă și-a pierdut părinții înainte de a-i fi dus la mormânt? Sau pentrucă e excomunicat? Sau fiindcă îi sunt dragi florile sălbatice? Sau fiindcă e german?» Mi se păreà în acei ani ai adolescenței mele, că mă duceam să văd pe un pustnic în coliba sa mai de grabă decât pe un prinț în palatul său. Și-a păstrat întotdeauna obiceiul de a-mi arătà cărțile sale. De câte ori dobândeà una nouă, mă chemà. Căsătoria mea nu schimbă nimic din această deprindere. Voià să uite că nu mai eram un copil, și mulțumită acestei uitări prietenia noastră își urmă firul.

Intâmplarea făcù că în anul care precedă moartea principesei Antonia, soțul meu și cu mine să conducem cu automobilul pe Principesa Moștenitoare, dela München la Sigmaringen. Atunci făcui cunoștință cu Prinzenhaus, bătrâna casă a pomilor de Crăciun, și cu turnurile mărețe ale castelului nelocuit. Erà un ținut acoperit cu brazi; Dunărea mi se părù neadevărată, un șarpe de smarald încolăcit la poalele turnurilor vechi; atunci fusei prezentată Principesei Antonia. Bătrâna Infantă, cuprinsă de frigul morții apropiate și aproape paralizată, nu mai pictà. Nu mai părăseà jilțul mecanic și aproape nu se mai puteà slujì de mâna care zugrăvise luminoasa acuarelă a poienii. Invăță din nou să scrie. Ne dete pentru fiul său o scrisoare cu slovă copilărească, ca să vadă progresele sale. Mintea-i întunecată de boală uitase limbile străine. Inainte de a ne duce lângă dânsa, doamna de onoare ne spusese că Principesa nu va mai puteà face pentru noi sforțarea

de a vorbì franțuzește. Dar noțiunea că eram doi Români, veniți s'o salutăm din țara care îi reținea fiul departe de dânsa, pătrunse până la inteligența-i amorțită. Ea ne privì drept, cu o privire care străbătù dincolo de noi în țara necunoscută unde trebuià să ne întoarcem, și spuse cu voce jalnică doar aceste cuvinte: «*Sie haben unsern Ferdinand*» (aveți pe Ferdinand al nostru)! Și în glasul ei erà o mustrare atât de duioasă, încât inima mi se strânse.

Trebuie să trec repede asupra anilor dinainte de 1914. Principesa Maria introdusese obiceiul, pentru familia regală, de a petrece «*week-end*»-ul la țară. Noi locuim la țară, și Principesa Maria și soțul său ne vizitează adesea. Erau la noi, în noaptea de 10 Octombrie 1914, când Regele Carol murì. Situația politică erà îngrijorătoare pentru dinastie. Consiliul de Coroană hotărîse neutralitatea provizorie, adică îndrumarea spre războiu de partea Ințelegerii. Regele Carol voià ca

miniștrii săi să iscălească tratatul secret care legà soarta României de a Germaniei și Austro-Ungariei. La refuzul lor, amenințase cu abdicarea. Tatăl meu, care luase parte la Consiliu, se întorsese atunci către Principele Ferdinand și-i spusese: «Avem toată încrederea în patriotismul Alteței Sale Regale». Aceste cuvinte opuneau pe nepot unchiului, și criza dinastică erà deschisă. Dar victoria de pe Marna și boala Regelui Carol schimbară lucrurile. Ferdinand se urcă pe tron în ziua de 11 Octombrie 1914, cu condiția de a luptà împotriva Germaniei.

Revăd scena mesei de seară, la țară, care întruneà la noi, chiar în noaptea morții Regelui Carol, pe Principele Moștenitor, Principesa Maria, fiul lor mai mare, Carol, și câțiva prieteni.

După masă, avù loc o reprezentație cinematografică. In timpul ei, cinevà mă chemă la telefon. Legătura telefonică îmi fu dată în anticameră, unde hainele musafirilor acopereau

o masă mare. Așteptai câteva minute. Ca să treacă vremea, îmi aruncai ochii asupra mantalei de uniformă a Principelui Ferdinand, care stăteà trântită pe masă alături de mantia aurită a Principesei, de chipiuri și de săbii. Examinai, la început cu gândul aiurea, apoi cu mai multă băgare de seamă, mânerul sabiei Principelui Ferdinand. Auzisem spunându-se, nu mai știu de către cine, nici când, că Principele Ferdinand mai purtà, cu uniforma română, sabia de ofițer din garda prusiană. Nu erà deci o calomnie: erà adevărat! Pe mâner, vedeam stema Prusiei, armele familiei de Hohenzollern, a căror enigmă albă și neagră înseamnă: «Cu inima curată să îmbrățișezi Moartea». Dintr'odată înțelesei că fraza consacrată pentru a definì trădarea: «a tras spada împotriva țării sale», n'ar fi pentru dânsul o simplă figură de retorică. De ce oare, când a îmbrăcat uniforma armatei române, n'a consimțit să-i poarte și arma? Am cugetat la aceasta, și mi s'a părut

că pătrundeam motivele sale tainice: erà fiul unei țări de legende. Pentru el, spada erà cântecul lui Siegfried. In curtea unei căzărmi din Potsdam, el a fost făcut nu numai ofițer în infanteria de gardă, ci consacrat cavaler: numai aceasta aveà preț în ochii săi. El nu sfârșise încă de trăit ciclul lui Carol cel Mare; trebuià să mai aibă loc într'o zi, între dânsul și spada fermecată pe care o prindeà la șold, acel dialog tragic în care spada l-ar învinuì de trădare...

Regele Carol, bolnav de multă vreme, dar care păreà că merge mai bine, murì pe neașteptate în noaptea de 9 spre 10 Octombrie, pe când viitorul rege și viitoarea regină erau oaspeții noștri. A treia zi, eram de față, dintr'o tribună a Camerei, la prestarea jurământului de către Ferdinand I. El spuse: «Jur...», cu mâna dreaptă pe Constituția care îl înstrăinase de părinții și de copii săi, care îi răpise patria și care aveà să facă dintr'însul un renegat, după ce-l făcuse

călcător de lege... Glasul i se stinse pe buze pe când citeà primul său mesaj Camerelor întrunite, Națiunei. Toți deputații, toți senatorii, toți miniștrii, toți generalii, mulțimea, în picioare, îl auziră plângând cu hohote! In clipa în care mâna lui Dumnezeu apăsà atât de greu pe umerii săi, în fața noastră a tuturor, am înțeles care erà păcatul care provocase această jertfă...

Domni români și ortodocși, indiferenți la tot ceeace-l făceà să sufere atât de cumplit pe acest german, pe acest catolic, am avut noi până la mijlocul veacului al nouăsprezecelea. Cum s'a făcut că nu ne-am putut înțelege între noi, ca să nu ajungem la aceasta? Românii, din cauza atâtor certuri, ambiții, rivalități criminale și erori, făcuse ca scaunul domnesc să nu mai poată fi dat în seama unui român. Aceasta provocase în 1848 strigătul profetic al lui Bibescu-Vodă, combătut de propriul său frate: «un

domnitor străin este un rău, dar un rău necesar!»

Pierdută în mulțime, am fost față, în ziua aceea, la spectacolul tragic al acestui german jurând că va fi credincios credinței care nu erà credința sa, că va păzì voința unui popor care nu erà poporul său. Câți coborîtori ai vechilor domni ai țării, au spus ca mine, în acel moment, *mea maxima culpa*, pentru strămoșii cari nu știuse de-alungul atâtor veacuri, să fie destul de stăruitori, sau destul de drepți, sau destul de cruzi, ca să dea acestei națiuni o dinastie națională?

Acum, zarul căzuse. Ursita trebuià să se împlinească și unirea poporului român să se facă prin mâinile victimei sale. Și nobilele sale mâini tremurară pe foaia mesajului care îl dădeà pradă soartei sale neîmblânzite:

«Noi, prin mila lui Dumnezeu și voința națională, Ferdinand I...»!

Când scoborî treptele Parlamentului, cu mersul nesigur, cu ochii roșii, cu pumnul încleștat pe mânerul sabiei, erà rege și știà că va pornì războiul împotriva Germaniei.

Regăsesc iscălitura sa pe albumul nostru sub data de 1 Noembrie 1914, opt zile după urcarea sa pe tron. Noul rege și noua regină au venit singuri să ia ceaiul cu noi, la țară. A semnat în carte înaintea reginei, pentrucă așà i-a cerut-o. Privesc iscălitura complicată, ornamentată, care formează, cu ciudata-i parafă, același peisaj japonez pe care l-am mai văzut, copilă, pe fotografia tânărului necunoscut iubit de Suzana. El adaugă, pentru prima oară, *R*-ul fatidic: *Ferdinand Rex*. Și pentru întâia oară, am murmurat: *Ecce homo*. Regina se uită în carte și-i spune: «*Now you are a king, you must do your i's*» (acum că ești rege, trebuie să pui punctul pe *i*). Intr'adevăr, niciodată nu știuse să puie punctele pe *i*, probă grafologică de

sfială, de rezervă. Mi se părù, în ziua aceea, trist și copleșit, parcă, de viitor. Moartea Regelui Carol fusese pentru dânsul o adevărată durere: nimeni nu se așteptase la aceasta din partea unui nepot care moștenise un regat.

— E durerea sclavului care și-a pierdut stăpânul și nu știe ce să facă cu libertatea, spuneà o doamnă dela Curte, care neavând ea însăși inimă, aveà pretenția să cunoască bine inima altuia.

Erà adevărat că noul rege pierdeà un stăpân sever care, în aparență, îl asupreà și nu-l iubià. Și totuși, erà aproape singurul care îl plângeà. Prin ce soartă ciudată, Carol, întâiul rege al României, care își slujise atât de bine țara adoptivă, care o făcuse să-și recapete neatârnarea, care îi dăduse patruzeci de ani de stabilitate politică, mureà înconjurat de nepăsarea generală? Murise cu trei luni prea târziu. In acest scurt răstimp, războiul din 1914 pusese brusc

chestiunea naționalității, și Românii băgase de seamă că erau guvernați de un german. Cine ar fi bănuit măcar aceasta, cu trei luni mai de vreme? Cui nu i-ar fi părut rău văzând cum puterea trece din mâinile pricepute ale bătrânului rege, în mâinile slabe ale moștenitorului? Principele Ferdinand fusese mulți ani de-arândul pentru Regele Carol, nu numai acel care asigurà continuitatea principiului ereditar, dar el constituise și un contrast folositor. De câte ori apăreau împreună în public, comparația erà copleșitoare pentru moștenitorul prezumptiv. Siguranța de sine, demnitatea desăvârșită, maiestatea firească care întovărășeau fiecare gest, fiecare cuvânt al Regelui Carol, făceau să iasă și mai mult la iveală, sfiala, mersul ridicol, mișcările neîndemânatice ale Principelui. Cine ar fi putut spune atunci că din acești doi oameni, cel mai mare rege nu va fi acela care voise să fie rege, acel pe care primarii îl numeau, în discursurile lor, «eroul dela Plevna»,

«Intemeietorul Neatârnării», «Marele Căpitan», ci dimpotrivă celălalt, care s'a jertfit?

Decretul de mobilizare din 1916 purtà iscălitura complicată a aceluia care nu puneà niciodată punctele pe *i*. Ca să ajungă la aceasta, a trebuit, mai întâiu, să moară pentru el însuși: și aceasta este, dintre toate morțile, cea mai grea. Singurul dintre consilierii de Stat care voise să-l facă să-și schimbe hotărîrea, germanofilul Petre Carp, îi spusese: «Sire, Hohenzollernii nu pot fi învinși!» — «Vă înșelați, d-le Carp, răspunsese regele, am învins dejà pe unul...»!

Această replică dovedeà că știà să dea răspunsuri cari nu erau repețiri.

Familia Hohenzollern, cum erà de așteptat, angajă lupta împotriva aceluia care se ridicà împotriva ei. El fu ucis genealogicește. Numele său fu șters din cartea cea mare a Hohenzollernilor. La Sigmaringen, familia luă doliul, ca și cum ar fi murit. Fratele său mai mare îl declară trădător numelui și

armelor. Fu izbit de decădere; fu blestemat pe pământ, după cum erà și în cer. Capul familiei, Wilhelm al II-lea, regele Prusiei și împăratul Germaniei, îl fulgerà telegrafic; îi retrase ordinul casei sale, ceeace erà tot una cu moartea civilă. Și, în camera-i singuratecă, el trebuì să îndure și încercarea cea mai grea: lacrimile lui Neumann, bătrânul servitor german.

Cine ar fi zis atunci, că, doi ani mai târziu, singurul Hohenzollern care va mai domnì, va fi dânsul? Credincios și adevărat, el nu se va lepădà de numele tatălui său, cum a făcut de pildă George al V-lea, care și-a înlocuit cele trei ducate germane: Saxa, Coburg și Gotha, cu Windsor, mult mai norocos. Regele României va aveà tăria să-și păstreze numele său patronimic, cel mai blestemat din toate numele rasei albe. Și când președintele Wilson va declarà decăzuți pe toți Hohenzollernii, pe unul singur îl va omite: pe al nostru.

In timpul celor doi ani cari au precedat victoria Aliaților, Regele Ferdinand a suferit înfrângerea cu o înălțime de suflet care nu-i puteà venì decât dintr'o putere supranaturală. Ea l-a purtat din durere în durere, până la cea mai minunată izbândă pământească. Timp de o miie de ani, Românii au visat unitatea națională imposibilă. In 1914, Românii din Transilvania, luați cu de-a sila în armata austro-ungară, mureau pentru o țară care nu erà a lor, și tot astfel frații lor din armata rusă, care le stăteau împotrivă. Ca această stare de lucruri să înceteze, ar fi trebuit ca Românii din Regat să se lupte totdeodată cu Puterile Centrale și cu Rusia. Alegând soluția ce-i erà inspirată de voința populară, dar care trebuià să-l coste cel mai scump, Regele Ferdinand a aplecat nu știu ce greutate din cântarele cerești de partea poporului român. In 1918, acest rege care nu domnise decât patru ani, întruneà sub sceptrul său nu numai pe frații

din Transilvania, Bucovina și Banat, pentru liberarea cărora intrase în războiu, dar și pe acei din Basarabia, venită pe neașteptate. Cea mai mare dintre minunile politice se împlinise. Aliat al Ințelegerii, Ferdinand triumfà cu Ințelegerea, afară de Rusia, ceeace îi îngăduià să împlinească dintr'odată visul milenar și contradictoriu al unității naționale.

L-am văzut făcându-și intrarea în București, în fruntea trupelor sale, în mijlocul aclamațiunilor Capitalei liberate. Călare, având pe regina alături de dânsul, în această zi de glorie el erà mâhnit. Din cauză că el erà atât de scund și ea atât de înaltă, lumea n'o vedeà decât pe dânsa, de cum îi zăreà. Grația ei de amazonă și buchetul de crisanteme galbene atârnat de oblânc, atrăgeau toate privirile. De unde veneà oare melancolia Regelui, în ceasul acesta de triumf câștigat cu atâta trudă? Incă de pe atunci se spuneà că această mâhnire erà pricinuită de

fiul său Carol, cu toate că Principele Carol urmà cortegiul regal, în fruntea regimentului său. Dar toată lumea știà că Principele părăsise pe ascuns comandamentul său, pe când armata nu erà încă demobilizată, că se revoltase împotriva legilor țării, împotriva legilor, și mai sfinte, ale onoarei militare, și împotriva autorității părintești.

In scurt timp tragedia aveà să devie publică. Ajungem la ultima fază a dramei: misterul patimilor regelui va fi adus pe scena lumii.

De trei ori fiul său întâiu născut, Principele Carol, va renunțà la Coroană și va pune în primejdie stabilitatea tronului.

România mare, unitatea națională s'au înfăptuit, dar principiul eredității a dat faliment. Intr'o tristă zi de Decembrie, Consiliul de Coroană, întrunit în același castel din Sinaia în care Principele Carol s'a născut, în care unchiul său, Regele Carol, a murit, va pronunțà decăderea moștenitorului

prezumptiv, la cererea regelui, tatăl său. Ce înseamnă, pentru Ferdinand, acest act solemn pe care l-a semnat, și pe care Parlamentul îl va înregistrà în ziua de 4 Ianuarie? Inseamnă despărțirea neînduplecată, exilul unui fiu pe care îl iubește și pe care niciodată nu va încetà să-l iubească. Pentru Carol, este condamnarea, pierderea tuturor drepturilor, dar este și chinul moștenit dela părintele său care începe: i se răpește singura patrie care are preț, aceea a copilăriei. După cum Sigmaringen a fost pierdut pentru Regele Ferdinand, tot astfel Sinaia va fi pierdută pentru Principele Carol.

* * *

Am petrecut iarna aceea călătorind prin Grecia, Egipt și Palestina. Eram tocmai la Ierusalim când mi se aduse vestea actului dela 4 Ianuarie care alungà pe fiu dela cămin, din porunca tatălui său. De pe muntele Sionului îi scrisei Regelui Ferdinand.

Ii povesteam vizita pe care o făcusem în după amiaza aceea la moscheea lui Omar, clădită pe locul unde a fost templul lui Solomon. Ii spuneam ce văzusem: în mijlocul celor mai bogate sanctuare din lume, o bucată de stâncă. Această stană de piatră este socotită drept sfântă de toate popoarele care își împart cele trei mari religii ale universului: mozaică, creștină și mahometană, pentrucă de pe această stâncă Avraam răspunse lui Dumnezeu: «Iată-mă!» și ridică paloșul asupra fiului său...

In ziua în care Regele Ferdinand suì munții din Sinaia ca să-și jertfească fiul, nici îngerul, nici berbecul nu se arătară... Dar orice ființă din regatul României, pentru mântuirea căruia el se jertfise, ar fi putut să-i spuie: «Știu acum că te temi de Dumnezeu, căci nu ți-ai crutat singurul fiu pentru mine».

A trecut un an de atunci, și Regele e gata să moară, cu trupul ros de boală, de răul care chinue multă vreme pe acei pe care-i

ucide: cancerul. Toată lumea știe: secrețiunile sunt analizate prin jurnale, jalea acestui trup se întinde în văzul tuturor, face subiectul tuturor conversațiilor. Printre cei din jurul său, se discută pentru a se ști dacă el își dă seama sau nu că va murì, și lumea se miră că suferă atât de puțin, că are aerul aproape vesel, deșì muribund. Mă duc să-l văd de mai multe ori în zilele care preced ultima operație pe care ai săi se resemnează s'o îngădue. Il regăsesc în cabinetul său de lucru, cu cei doi câini negri culcați la picioarele sale. Stă aplecat sub lampă, ca de obiceiu. Mai răsfoim odată împreună cărțile cele frumoase. Pe când întoarce paginile unde sunt scrise și reproduse spețele marei familii a gențianelor, îmi vorbește pentru întâia oară de Poiana. Imi spune că e singurul loc din România unde a găsit într'o zi *gentiana bavarica* și *imbricata de Scheich*, care se găsesc din belșug la Sigmaringen și pe coastele muntelui Etzel. Eram sigură că înainte de

a părăsì această lume, îmi va vorbì într'o zi de Poiana... In palat, «moartea erà pretutindeni, dar nu și în cugetul aceluia pe care îl amenință primejdia de neînlăturat».

— Regele nu știe ce are, îmi spuneà în taină una din doamnele de onoare. Și totuși, adăugà ea, primește scrisori din America și chiar din Indii, care-i propun leacuri pentru vindecarea cancerului. Iși citește singur scrisorile, și totuși nu știe de ce rău suferă... Este într'adevăr o minune cerească.

O altă doamnă întrerupse pe cea dintâiu:

— Parcă se poate ști, draga mea? Regele suportă bine durerea, și nu se plânge nici odată de nimic.

Imi cerură părerea mea, mie care petrecusem două ceasuri cu el. Știe sau nu știe? Răspunsei, pe cât mi-a fost cu putință mai blând: «eu știu...; ar trebuì să întrebăm pe câinii săi». De mulți ani, mi se păreà că singurii săi confidenți erau câinii cei negri.

I se spusese că partizanii fiului său Carol se agitau la vestea boalei sale și puteau creeà dificultăți guvernului; el mai scrise o scrisoare Președintelui Consiliului, Generalul Averescu, ca să-i spuie că nu va revenì asupra hotărîrii dela 4 Ianuarie 1926. I se ceruse lui Avraam să ridice cuțitul sacrificiului pentru a doua oară. El o făcù, cu mâna muribundă. «Precum tatăl meu te-a iubit, așà te iubesc și eu». Sunt cuvintele pe cari puteà să le spuie acestui fiu iubit. Un singur portret al său nu părăsì niciodată masa tatălui, prima fotografie a Principelui Carol, veche de treizeci și cinci de ani. Ea îl înfățișà în brațele mamei sale, în rochie de botez, și semănà cu oricare alt nou-născut. Erà singura fotografie pe care tatăl își îngăduise s'o păstreze: Carol, la vârsta nevinovăției.

Din ultima vizită pe care i-am făcut-o, am păstrat o amintire: portretul pe care l-am desemnat pe un colț de masă. Adăugai tonsura, o glugă, o rasă călugărească. Imi

aduceam aminte, în compoziția mea, de un chip de sfânt strecurat în cartea mea de rugăciuni de către un călugăr din Einsiedeln: Sfântul Meinrad, pustnic. Cockerii cei negri au devenit niște corbi, iar veverița stă ascunsă în codrii. Incerc să zâmbesc, luându-mi rămas bun dela dânsul. Dar amândoi știm bine că e pentru veșnicie. Mâine, va încetà de a fi singur, va încetà de a fi rege...

ANATOLE FRANCE

MANUSCRISUL

E rar să întâlneşti zâne în codrii şi cu atât mai rar să le întâlneşti prin saloane. Aceasta mi se întâmplă totuşi într'o seară când luam masa la Ducesa de C..., unde întâlnii o fiinţă extraordinară, care erà să mă vrăjească. Când zânele îmbătrânesc, ele devin vrăjitoare; atunci născocesc farmece, vrăjesc femeile tinere şi acestea ar trebuì să se teamă de ele.

Zâna mea erà bătrână, dar se vedeà bine că fusese zână. Sub bogatu-i păr cărunt, focul privirii şi vioiciunea expresiunei trădau puterea-i ascunsă. In momentul când îi fusei prezentată, nu-i auzii numele. Odată aşezaţi la masă, nu mai puteam să întreb de numele ei, deoarece nu eram despărţită de dânsa decât prin gazda noastră, şi mi-ar fi fost ruşine să arăt că nu ştiam cine erà, pe când ea ştià tot despre mine.

Deabià așezați la masă, ea începù să-mi vorbească pe deasupra capului amfitrionului nostru, și aplecându-se și agitându-se, îmi povestì cu de-amănuntul, ca o ființă nepământească ce erà, tot ce făcusem și tot ceeace aveam de gând să fac. Tocmai scrisesem o carte în care descriam o călătorie: o cetise; scriam o mică poveste: voià să mă duc la dânsa să i-o citesc.

Văzând încurcătura mea, mi se părù că simte o deosebită plăcere să o mărească prin laudele și amabilitatea-i excesivă. Se aplecă și se mișcă atât de mult încât o seceră bătută cu diamante, pe care o purtà în păr, se desprinse și căzù în farfurie. Un servitor luă farfuria cu supă, și stema Dianei, ștearsă cu îngrijire, apărù din nou pe o tavă. Când sfârșirăm masa, luai pe contele Primoli la o parte și îl rugai să-mi spuie cine erà prietenoasa necunoscută care erà atât de bine informată despre tot ce mă priveà...

— Cum nu știați? zise el. Este celebra d-nă A. de C..., Egeria lui Anatole France!

Mă dusei și mă așezai lângă dânsa, și toată seara am vorbit cu zâna despre cărțile Vrăjitorului.

Nu voiu uità niciodată strălucirea ochilor săi în timpul acestei convorbiri, și nici cât de mult păreà să-i facă plăcere aprecierea mea pentru tot ceeace îi erà mai drag. Când ne despărțirăm, mă făcù să-i făgăduesc, cu insistență și cu o ciudată emoție în glas, că voiu venì să o văd dumineca viitoare: îmi făgăduì că-mi va arătà manuscrisele «Domnului France»; le voiu vedeà pe toate, cu frumusețile, cu ștersăturile lor...

Primii norocul ce-mi ieșià în cale. Voiu fi introdusă în intimitatea acestui spirit superior prin femeia aceasta care știà atâtea despre dânsul; voiu puteà cetì, scrisă chiar de mâna părintelui celebrei Thaïs, *fraza pe care o voiu repetà-o poate în clipa morții, atât de mult mă mișcă duioșia ei:* «Les voici, les roses de l'éternel matin»*!*

*
* *

In duminecа următoare, mă dusei la zâna mea. O găsii într'unul din acele saloane din secolul al XVIII-lea, așà cum le-a conceput secolul al XIX-lea, în stilul caracteristic anilor 1880.

Erà înconjurată de o curte de musafiri, pe care îi părăsì fără șovăire la sosirea mea. Luându-mă de mână, cu vioiciunea aceea care făceà dintr'însa o persoană atât de surprinzătoare, mă duse într'o cameră de lucru căptușită cu cărți. Imi spuse să mă așez lângă o măsuță, și, timp de un ceas, îmi arătă comorile sale: erau manuscrisele cărților Le Lys Rouge, Le Crime de Sylvestre Bonnard, Le Mannequin d'Osier, L'Orme du Mail, La Rôtisserie*; erau pagini întregi din scumpa mea* Thaïs.

— Când Domnul France a scris povestea micului șacal, îmi spuse zâna, nu erà decât o poveste de Crăciun, destinată revistei Illustration. *Dar el mi-o cetì, și îi spusei: «D-le France, trebuie să păstrați această bucată ca să faceți dintr'însa un roman».*

Glasu-i ascuțit tremurà puțin, și văzui lacrimi în ochii-i vii.

— Mi-e ciudă, zise ea, că nu e el aicea ca să vă primească și să vă arate în persoană aceste lucruri. Unde credeți că e acum, nenorocitul, nebunul de el? La Antipozi! Cu capul în jos și cu picioarele în sus, la maimuțe și la papagali!

Avui senzația adâncă că mă apropiam de o durere. Știam, ca toată lumea, că Anatole France se dusese, în primăvara aceea, să facă un turneu de conferințe în America de Sud. Dar nu ştiam că voiajul acesta făceà pe cinevà să sufere: și acest cineva erà în fața mea.

Viața este o învălmășală ciudată. Primești o invitație la masă în oraș: pe cine ai să întâlnești? Indiferenți, comeseni veseli, sau nenorociți cari caută, în contactul cu lumea, o diversiune la supărarea lor. Poți ști vreodată alături de ce desnădejde iei masa? Și cine ar puteà să spuie care

sunt comoțiunile din care își iau naștere simpatiile?

Ca și cum nevoia de a creea fericirea supraviețuià într'însa putinței de a o face să nască și-i îndrumà mâinile tremurătoare, văzui pe zână scoțând din bibliotecă un caet acoperit cu o stofă de mătase cu dungi și floricele:

— Vi-l dau, îmi spuse ea. E manuscrisul Povestei Napolitane [1]. *N'am făcut niciodată pentru nimeni ceeace fac pentru d-voastră...*

Nu trebuia s-o mai văd niciodată. In ziua care urmă pe aceea în care îmi dăruì unul din acele manuscrise cari erau podoaba vieței sale, dovada sentimentelor ce le inspirase, primii dela dânsa o scrisoare care trădà, prin exaltarea ei, nebunia de tristețe în care absența maestrului aruncase pe această biată femeie:

---

[1]) Această poveste intitulată: *Histoire de Dona Maria*, face parte din culegerea: *Le Puits de Sainte Claire.*

8 Iunie

. . . .

«Cât de neîndestulătoare și de mediocră mi s'a părut primirea ce v'am făcut ieri... Eu însămi am fost cu atât mai neîndemânatecă cu cât simțeam mai mult această mediocritate, cu cât mă întristà mai mult lipsa aceluia care singur ar fi găsit cuvintele fermecătoare și întraripate pentru a vă definì și a vă sărbătorì. Dar vai! el e cu capul în jos, la Antipozi, printre sălbateci, maimuțe și papagali. Dar sper să vă pot reunì într'o zi, și va fi o zi frumoasă...»

*
* *

In anul acela, ziarele din lumea întreagă anunțară căsătoria marelui scriitor, Anatole France, cu o drăgălașă actriță. Logodna avusese loc pe mare, pe bordul vaporului care îi aduceà dela «Antipozi». Vestea fu desmințită, apoi confirmată, și în cele din urmă desmințită din nou.

In cursul lunei August, primii dela zâna mea o a doua scrisoare, care se sfârșià prin aceste cuvinte:

«... Nu mă uitați, pe mine care n'am nimic care să-mi îngădue să trăesc în mijlocul amintirilor...»

Când mă întorsei la Paris, în luna Decembrie a aceluiași an, prima mea grijă fu să întreb de ea.

Primii o scrisorică cu un scris tremurat, care îmi făcù rău. Erà trimeasă din Langoiron, Gironde:

27 Decembrie

«Cum v'ași fi putut uità, când ați fost farmecul primăverii mele!... Vă doream, vă așteptam într'o zi, și vedeți cât de mare îmi este supărarea: de două luni sunt reținută, bolnavă, departe de Paris. Nu mă voiu întoarce decât la sfârșitul săptămânei celeilalte. Veți fi acolo?». . . . .

In același timp, se svoneà că acel care fusese la Antipozi, «cu capul în jos», se întorsese acum la picioarele vechei sale prietene. Dar recucerirea lui o învinse, și ea se stinse în ziua de 12 Ianuarie, două săptămâni după ce-mi trimisese scrisoarea în care își anunțà sosirea.

*
* *

«La sfârșitul săptămânii celeilalte», asistam, la Saint-Philippe-du-Roule, la înmormântarea zânei. Prietenul care îmi spusese numele ei în seara încă atât de apropiată în care ne văzusem pentru întâia oară, îmi arătă, la eșirea din biserică, un bătrân care se suià grăbit într'o trăsură, ca să-și ascundă întristarea.

Erà Anatole France.

Ne întoarserăm prin Champs-Elysées, și vorbirăm de întâlnirea cu această femeie care îmi arătase o prietenie atât de ciudată, prietenie despre care îmi dăduse o dovadă atât de strălucită. De altfel, chiar de ași fi avut meritele cu cari mă împodobeà cu atâta dărnicie,

ele nu ar fi contribuit decât foarte puțin la sentimentul său. Ceeace îi plăceà la mine, erà neștiința mea de tot ceeace amenință un trecut pe care îl credeam încă viu. Vrăjitoare cu puterea sdruncinată, ea măsurase înrâurirea acestui trecut asupra unui suflet nou și văzuse reînviind în ochii mei prestigiu-i dispărut.

VIZITA

RĂZBOIUL trecù peste aceste amintiri. In 1919, aflându-mă la Paris, într'o seară când d-nii Venizelos și Politis luau masa la mine, ajunserăm să vorbim despre Anatole France, care erà prieten cu amândoi. Le spusei că posedam un manuscris al bunului maestru, și îl arătai; le povestii în ce împrejurări îmi fusese dăruit și cât eram de fericită să-l fi lăsat, în 1914, în sertarul unei mobile din Faubourg Saint-Honoré, pentrucă altfel manuscrisul ar fi îndurat soarta nenorocită a atâtor alte lucruri, distruse în România în timpul invaziei.

Aflai atunci că toate manuscrisele răsfoite în ziua aceea în biroul căptușit cu cărți, fusese dăruite de biata zână Bibliotecii Naționale, și că acest legat nemulțumise pe Anatole France. Se credeà că dispoziția testamentară fusese

luată pe când erà la Antipozi, «la maimuțe și papagali». Mă întrebai dacă aveam dreptul să păstrez, fără știrea autorului, acest manuscris care îmi fusese dăruit de către o femeie nenorocită și scoasă din fire, într'un moment de pornire pătimașe. Imi arătai îndoiala d-lui Politis, care îmi oferì, pentru a-mi împăcà conștiința, mijlocul cel mai delicat și cel mai plăcut: îmi propuse să mă conducă la Béchellerie, la Vrăjitor, căruia i-ași duce manuscrisul ca prinos, urmând să păstrez Conte Napolitain *numai dacă mi-ar confirmà darul.*

Petreceam vara anului 1919 la Perros-Guirec, și ministrul atenian luă pentru mine întâlnire cu Anatole France în ultimele zile de vară. Merserăm deci din Bretagne în Touraine străbătând Anjou-ul, într'o prea frumoasă zi de sfârșit de August; luasem cu mine prețiosul caet, în învelitoarea-i de mătase înflorită.

Prevenit prin telefon, din Tours, Anatole France ne așteptà în pragul ușei. Niciodată nu văzusem mai mult farmec la un bătrân

salutând o femeie. Erà frumos la înfățișare, având acel obraz îngust, lungit de barbă, și acei ochi apropiați, cari se pot vedeà la anumite sculpturi din secolul al XIII-lea, reprezentând regii, așezate în tinda bisericilor. Erà înalt, și trupul nu-i erà îngreuiat de grăsime. Glasul îi erà dulce și convingător. Purtà haine de lână de coloare deschisă; totul într'însul aveà nu știu ce înfățișare de omenie și de grație elegantă: erà un aristocrat.

Cât despre casă, ea se potriveà atât de bine cu persoana și cu gustu-i recunoscut îndeobște drept cel mai rafinat din lume, încât din anticameră, unde o statue grecească erà încadrată într'un decor dela începutul Revoluției, mi se părù că îl înțelegeam deplin. Salonul miroseà a trandafiri. Câteva persoane se aflau întrunite acolo, în lumina blândă a unei după amiezi însorite care îți făceà impresia că se va menține, senină, până seara. Anatole France mă poftì să mă așez lângă dânsul, aproape de o fereastră deschisă spre grădina îngălbenită.

Nu îndrăzneam să-i arăt numaidecât manuscrisul pe care i-l adusesem. Gazda noastră și prietenii săi începură să vorbească politică. Criticară exigențele lui Lloyd George care scandalizau atunci opinia publică. Anatole France compară Anglia cu centrul unui sistem solar, care împiedică nebuloasele din vecinătate să se solidifice. Apoi vorbì de micimea teritoriului Insulelor Britanice, de cantitatea mică de grâu care se cultivă acolo, de numărul mare al gurilor pe care le hrănește. Aceste împrejurări provoacă pentru Englezi nevoi poruncitoare: aceea de a luà bunul altuia, de a-și însuși partea celui slab.

— Când patruzeci de inși sunt întruniți într'o peșteră, cum vreți să nu devie hoți?

Convorbirea trecù în mod firesc dela poveștile arabe, la literatură. Cineva făcând aluzie la durata sigură a gloriei sale, France zâmbì răutăcios:

— Sst! zise el, nimic nu este mai puțin sigur. Reputații prodigioase, ca a lui Honoré

d'Urfé, n'au supraviețuit epocei lor. Dante a avut parte de o eclipsă de trei sute de ani; ca toate lucrurile din lumea aceasta, gloria postumă este un joc de noroc... Nu putem ști nici cine trăește, nici cine moare, în nemurire.

Ii vorbii de ultima sa lucrare: le Petit Pierre, *care mă încântase.*

— *Văd, doamnă, că vă place acest biet copil; aceasta arată că aveți un suflet ales, și vă voiu arătà portretul său.*

Se duse să ia de pe o masă miniatura unui băiețel de cinci ani, în haină de catifea cu guleraș; erà micul Pierre. Recunoșteai cu ușurință în figura aceasta șireată de copil, frumoșii ochi foarte apropiați ai bătrânului; figura erà încă de pe atunci prelungă, gâtul, lung și delicat, ca al unei fete.

— *Observați, îmi spuse el, frumosul guleraș pe care îl purtam și pe care artistul l-a reprodus cu atâta îndemânare? Ei bine, gulerul acesta a fost pricina celei mai mari*

umilinți și celei mai adânci supărări din copilăria mea.

Iși atinse haina cu degetul, și zise:

— Cu toate că acum lucrul nu se mai cunoaște, când eram tânăr îmi plăceau mult hainele frumoase. Când mama hotărî să însărcineze o miniaturistă dintre prietenele sale să-mi facă portretul, ea mă luă cu dânsa în târg și alese, printre numeroase gulere de dantelă, pe acesta, care i se părù cel mai frumos. Mă gătea cu el în fiecare zi când mă duceam să pozez, și eram atât de mândru, încât eram un model foarte liniștit. Dar după ultima ședință, când portretul fu isprăvit, mama, care încheiase cu vânzătoarea de mărunțișuri nu știu ce învoeală secretă, îi înapoie gulerul de dantelă. Și nu-l mai revăzui niciodată...

Omul acesta scrie cum ar trebuì să vorbim, mă gândeam eu, și vorbește cum scrie. Povestea pe care mi-a spus-o mi se pare demnă de a figurà după povestea lui Fontanet și a

Mariei Bagration. Maestrul se sculă, se duse să caute într'un sertar o fotografie a acestei miniaturi înșelătoare, îi puse o dedicație și mi-o dete:

«Micul Pierre, 70 de ani mai târziu».

— *Mi-ați făcut un dar frumos, îi spusei, aceasta mă încurajează ca să vă fac și eu unul. Poate că nu-l veți primì, când îi veți cunoaște valoarea. Acest caiet pe care îl vedeți îmi este scump pentrucă îmi vine dela d-voastră prin mijlocirea unei persoane care vă iubeà.*

Scosei din cutia sa manuscrisul Povestei Napolitane. *Anatole France îl luă, îl deschise la prima pagină și privì multă vreme ex-librisul, un coș cu flori, care purtà aceste inițiale împletite: L. A. C.*

După o lungă tăcere:

— *Recunosc, zise dânsul, coșulețul său..*

Ochii îi erau plini de lacrimi; surâdeà chipului familiar și funebru al prietenei sale. Oare ea nu se ivise între noi și nu ne întrunise

în această zi despre care spusese că va fi o zi frumoasă?

Anatole France luă manuscrisul și zise:

— Nu veți plecà până nu veți vizità toată casa mea.

Făcurăm înconjurul casei. Imi arătă odaia sa, care erà luminoasă și rustică. Ai fi zis că e odaia unei domnișoare de pe la 1802: «Quelques lés de vieille indienne à figure de Comédie mettaient sur les murs la tristesse aimable des gaietés passées».

Lângă patul în stil Directoire, alb cu ornamente verzi, pe o comodă frumoasă, altar al dormitoarelor burgheze, unde locul de cinste e rezervat portretelor părinților, văzui fotografiile Doctorului și Doamnei Nozière. Intre aceste două chipuri păstrate cu sfințenie, în mijlocul altarului familial, erà așezată o fotografie veche făcută la Veneția, care înfățișà pe Vrăjitor alături de o doamnă încă tânără:

— O recunoașteți? mă întrebă el.

Atunci se îndreptă spre călimară, ținând manuscrisul pe care i-l restituisem. Se așeză la masă și scrise pe prima pagină albă, cu slova-i frumoasă ale cărei majuscule aminteau frunzele de acant, o dedicație minunată. El confirmà din toată inima darul pe care mi-l făcuse o femeie de o rară inteligență.

* * *

Din Veneția, unde mă aflam câtva timp după vizita la Béchellerie, scrisei Domnului France ca să-i mulțumesc pentru primirea ce mi-o făcuse. Simțeam tot prețul felului său de a se purtà cu mine, și știam bine că primirea înduioșătoare fusese făcută unei umbre, prin mijlocirea mea.

Ca răspuns, primii în ziua de 12 Septembrie 1919 o scrisoare ale cărei prime cuvinte sunt un fel de abdicare a spiritului în fața sentimentului:

La Béchellerie. Saint-Cyr-sur-Loire
(Indre-et-Loire)

Doamnă,

«Dați-mi puțină milă, căci sunt un biet bătrân, și, dacă se poate, și puțină prietenie. Dar aflați încă de pe acum că sunt cam prost, deoarece vă veți da seama despre aceasta mai curând ori mai târziu.»

. . . .

Oare Anatole France nu datorà tocmai acestui pic de «prostie» pe care îl mărturiseà unei trecătoare, martoră a înduioșărei sale, faptul de a fi atât de uman?.

Poate că geniul nu are sorți de a fi iubit decât atunci când trece dincolo de limitele inteligenței.

CUPRINSUL

ATELIERELE
GRAFICE
CVLTVRA
NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1930